

TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE YALIN (SOYUT) DURUMDAKİ SÖZCÜK YA DA SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN TÜMCEDE ZAMANI BELİRTMELERİ*

Indication of Time by Words and Wordgroups at the Nominative Case in Historical and Contemporary Turkic Written Languages

Erdal ŞAHİN**

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 47-64

Öz: Tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde, sözcük ya da tümcelerde zamanı sınırlamak için kullanılan sözcük ya da sözcük öbekleri türlü işlev ve anlam farklarıyla yalın (soyut), belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, eşitlik veya araç durumlarında bulunurlar. Çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır. Tümcelerde zamanın yalın (soyut) durumdaki sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak ifade edildiği Türk yazı dillerinde zaman bölümü adlarının türlü adlarla tamladıkları ad tamlamaları ya da belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamaları; ‘zaman’ anlamlı adların türlü adlarla tamladıkları ad tamlamaları ya da belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamaları; herhangi bir tamlamanın kurucusu olmayan, zaman belirteci olarak kullanılan zaman bölümü adları ile geçmiş, şimdi veya gelecekle ilgili eylem zamanı duyarlı ya da duysuz belirteçler tümcede yalın (soyut) durumda bulunurlar. Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatları ile zaman adlarının oluşturduğu sıfat tamlamalarında her iki unsur da anlamlarını korumalarına rağmen zaman adları kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile ses bilgisel birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır.

Anahtar Sözcükler: Tarihi Türk yazı dilleri, çağdaş Türk yazı dilleri, durum ekleri, yalın (soyut) durum, zaman belirteçleri

Abstract: In historical and contemporary Turkic written languages, words and wordgroups indicating time in utterances and sentences have nominative, accusative, dative, locative, ablative, equative, instrumental cases. This paper focuses on words and wordgroups indicating time at the nominative case and their lexicological and syntactic features. The following words and wordgroups are used at the nominative case: possessive and adjective constructions in which time division nouns are completed with various nouns or determinative adjectives or verbal adjectives; possessive and adjective constructions in which generic time nouns are completed with various nouns or determinative adjectives or verbal adjectives; nouns indicating parts of a day and adverbs of time. In some Turkic written languages some of the above-mentioned words and wordgroups take a fixed form.

Keywords: Historical Turkic written languages, contemporary Turkic written languages, cases, nominative case, adverbs of time.

* Bu çalışma, ‘‘Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri’’ adlı doktora tezimin ilgili bölümlerinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. esahin@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3358-2006, Gönderim Tarihi: 18.09.2020/ Kabul Tarihi: 29.10.2020.

Zaman, olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, önemli ve düzenli gök olaylarını birim olarak kullanan soyut bir kavramdır. Zamanın öznel bir yaklaşımla *yaşanmış zaman* (*geçmiş*), *yaşanmakta olan zaman* (*şimdi*) ve *yaşanacak zaman* (*gelecek*) olmak üzere üç dilimi olduğu düşünülür. Dillerde sözcük ya da tümcede yüklem zamanını ifade eden dil bilgisi kuralları gelişmiştir. Dillerde zaman, eylem türündeki sözcüklerde *geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* veya *gelecek zaman* biçim birimleriyle işaretlenir. Dil bilimsel zaman, geçmişten geleceğe uzanan bir zaman çizgisi üzerinde ‘şimdi’ yani konuşma zamanının odak noktası alındığı ve bu noktada gerçekleşenleri, bunun öncesinde olanları ya da sonrasında olacakları kodlayan dil birimlerini kapsayan bir kavramdır (Aydm 2016: 1717).

Dillerde eylemlilik zaman ve görünüş ulamlarının somut zamanı vermede yetersiz kaldıkları bilinmektedir. İnsan dilinde, zaman eklerine ve görünüş destek olmak amacıyla sözcük ya da tümcelerde eklenti (seçimlik öge) olarak olay, referans veya konuşma zamanlarını¹ belirleyen, zaman odaklı türlü yapılarıdaki ve durumlardaki sözcük öbekleri (belirticimsiler) ile zaman belirteçleri de kullanılır. Bu zaman belirleyicileri sözcük ya da tümcede yüklem anlamını zaman kavramıyla sınırlandırır. Bunlar, eylemin bildirdiği zamana önemli bir ayrıntı katarak devinişin, kılışın, oluşun ya da duruşun hangi zaman dilimi içinde gerçekleştiğini, gerçekleşmekte olduğunu ya da gerçekleşeceğini daha ayrıntılı bir biçimde aktarırlar. Herhangi bir eylemin gerçekleşme zamanını ve durumunu belirleyen zaman belirteçleri, içinde yer aldığı tümcenin görünüş değeri ile uyum sağlamaktadır (Esmer 2008: 20). Sözcük ya da tümcede eylemde zaman eki ile eylemi zaman açısından sınırlayan zaman belirleyicisinin kullanımı uyumlu olmalıdır. Geçmiş zaman ekiyle geçmiş ifade eden belirleyiciler, şimdiki zaman ekiyle şimdiyi ifade eden belirleyiciler, gelecek zaman ekiyle geleceği ifade eden belirleyiciler kullanılmalıdır: *Dün gittim. Bugün gidiyorum. Yarın gideceğim* (Şahin 2005: 650).

Dilin kullanımında zaman belirleyicilerinin aktardığı zaman kavramı, zaman eklerinin sınırını belirler (Şahin 2006: 220). Tümcelerde asıl zaman bildirme yani zamanı dilimleyerek darlaştırma ve netleştirme işlevi, zaman ifade eden birimlerle sağlanır (Üstünova 2005: 200). Zamanın eylem ulamları ile aktarıldığı durumlarda, zamansal yerleşim zaman belirteci ortaya çıkana kadar net bir durum sergilemez (Demirgüneş 2008: 283). Örneğin yüklemi geçmiş zaman ekli bir tümcede *dün* zaman belirtecini kullandığımızda zamansal yerleşimin geçmişteki alanı daha da darlaştır: *Ben dün çalıştım*.

Türk dilinde zamanı sınırlamak için zaman ifade eden (zaman odaklı) sözcük veya sözcük öbekleri sözcük ya da tümcelerde türlü durumlarda (hâllerde) bulunurlar. Tarihî ve çağdaş Türk dili değışkelerinde², sözcük ya da tümcede yüklem veya eylemsi

1 Dilsel zaman; konuşma zamanı, olay zamanı ve referans zamanı olarak incelenir. Geniş bilgi için bk. Soner Akşehirli (2010), “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 15-73)

2 Çalışmada tarihî ve çağdaş Türk yazı dilleri için şu kısaltmalar kullanıldı: *Kök.*: Köktürk Türkçesi, *Uyg.*: Eski Uygur Türkçesi, *Karh.*: Karahanlı Türkçesi, *Har.*: Harezm Türkçesi, *Kıp.*: Kıpçak Türkçesi, *Çağ.*: Çağatay Türkçesi, *EAT*: Eski Anadolu Türkçesi; *Azr.*: Azerbaycan Türkçesi, *Gag.*: Gagavuz Türkçesi, *Tür.*: Türkiye Türkçesi, *Türk.*: Türkmen Türkçesi, *Başk.*: Başkurt Türkçesi, *Kar. Bal.*: Karacay Balkar Türkçesi, *Kark.*: Karakalpak Türkçesi, *Kaz.*: Kazak Türkçesi, *Kırg.*: Kırgız Türkçesi, *Kır. Tat.*: Kırım Tatar Türkçesi, *Kum.*: Kumuk Türkçesi, *Nog.*: Nogay Türkçesi, *Tat.*: Kazan Tatar Türkçesi, *Özb.*: Özbek Türkçesi, *Yeni Uyg.*: Yeni Uygur Türkçesi, *Alt.*: Altay Türkçesi, *Hak.*: Hakas

öbeğinde eylemin zamanı türlü anlam farklarıyla yalın (soyut) durumdaki (Kır. Tat. *Mına bu avcı yaş bir kunə atına mine de avga kete*. “İşte bu avcı genç bir gün atına biner ve ava gider.”), belirtme durumundaki (Tat. *Ul yıllarnı bézněñ tatar kırılışıp...* “O yıllarda bizim Tatar çok kırılıp...”), yönelme durumundaki (Kaz. *Bul jazga Kökserek kattı semiz boldı*. “Bu yaz Kökserek çok semirdi.”), bulunma durumundaki (Hak. *İkinci küninde pıs Minsugdañ üs parahodıtıg sıgıbıshabıs*. “İkinci gün biz Minsug’dan üç vapurla çıktık.”), çıkma durumundaki (Kar. Bal. *Anası anı har künden bir cañı beşikge saladı*. “Annesi onu her gün yeni bir beşiğe koyar.”), eşitlik durumundaki (Özb. *Bu gälçü men unı sinäb körämän*. “Bu defa ben onu deneyip bakıyorum.”) veya araç durumundaki (Kaz. *Jañbir tünimen javdı*. “Yağmur geceleyn yağdı.”) sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak belirtilir. Bu çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde tümcede zamanı sınırlamak için kullanılan belirteç (zarf) tümleci görevindeki sözcük veya sözcük öbekleri, belli koşullarda belli anlamlarla yalın (soyut) durumda³ bulunurlar. Yalın (soyut) durumdaki sözcük veya sözcük öbekleri deviniş (hareket), kılış, oluş veya duruş (durum) eylemlerinden herhangi biriyle kurulan eylem tümcelerinde ya da herhangi bir adın yüklem olduğu ad tümcelerinde zamanı sınırlandırarak bildirirler. Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde yalın (soyut) durumdaki türlü sözcük veya sözcük öbeklerinin zamanı belirtmeleri belli dil bilgilik yapılarda olur⁴:

1. Zaman bölümü adlarının tamlanan oldukları ad tamlamaları veya sıfat tamlamaları ile tümcede zamanın belirtilmesi⁵:

Zaman bölümlerini (*yıl*, *mevsim*, *ay*, *hafta*, *gün* ve bunların alt bölümleri) ifade eden sözcükler (Başk. *yıl* “yıl”, Kök. *ay* “ay”, Uyg. *kün* “gün”, Tür. *hafta* (< Far. *häftä*), Tat. *kış* “kış”, Azr. *sabah* (< Ar. *şabāh*) “sabah”, Y. Uyg. *aşşam* “akşam”, Türk. *gice* “gece”, EAT. *sā’at* (< Ar. *sā’at*) “saat” vb.)⁶, türlü ad ya da sıfat türünden sözcüklerle

Türkçesi, Tiv.: Tiva Türkçesi, Yak.: Yakut Türkçesi, Çuv.: Çuvaş Türkçesi. İstanbul ağzına dayanan çağdaş Türkiye Türkçesi dil bilgisi özelliklerinin büyük oranda ölçünleştiği dönem olan Osmanlı Türkçesi ile yazı dili olarak sürekli ve geniş kullanılmayan Karaim ve Şor Türkçelerinden örnekler değerlendirilmedi.

- 3 Yalın (soyut) durum (hâl) terimi, “tümcede belli anlam ve görevdeki adın ya da sözcük öbeğinin herhangi bir durum eki işaretlenmemiş yani durum eksiz (sıfır ek) olarak bulunması” anlamında kullanılmıştır.
- 4 Türk dili değişikliklerinde zamanı belirten sözcük ya da sözcük öbeklerinin tümcelerde belli durum ekleriyle kullanılmaları eylemin kılınışı, görünüşü ve zamanı ile de ilgilidir. Çalışmada bu etkileşim değil Türk yazı dillerinde tümcelerde belirteç veya belirteçimsi olarak zamanı sınırlayan, yalın durumdaki belli sözcük ya da sözcük öbekleri söz dizimsel düzlemde yapısal karşılaştırılarak incelenmiştir.
- 5 Açık *e*, daha açık *e* ve yarı dar *e* ünlülerinden ikisinin bulunduğu yazı dillerinde daha açık olanı *Ā ā*, açık veya yarı dar olanları *E e* harfleriyle gösterildi. Açık veya daha açık *e* ünlülerinden birinin bulunduğu yazı dillerinde açık veya daha açık *e* ünlüleri *E e*, kapalı *e* ünlüsü *Ē ē* harfleriyle gösterildi. Art damak ve gırtlak *h*’leri *H h*, art damak ve ön damak *k*’leri *K k*, art damak ve ön damak *g*’leri *G g* harfleriyle gösterildi. Türkmen Türkçesinde yazı çevirisi yapıldı, bir işaretle gösterilmeyen ünlü uzunlukları çalışmada da herhangi bir uzunluk işaretiyle belirtilmedi.
- 6 Bunlar, nesnel zaman bölümü adlarıdır. Nesnel zaman yıldızların hareketleri, Dünya’nın Güneş etrafındaki dönüşü veya Ay’ın Dünya’nın etrafındaki dönüşü gibi fiziksel olaylardaki gözlemlenebilir değişikliklerle ölçülebilir, geç-gündüz değişimi, yıl içindeki mevsim değişiklikleri de nesnel zamanı ortaya çıkarır (Uğurlu 2003: 159). Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde zaman bölümü adları ve bunların ses, biçim ve anlam bilgisel karşılaştırılmaları için bk. Esra Karabacak (2004), “Zaman İsimleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.1855-1946; E. R. Tenişev (ed.) (2001), *Sravnielno-Istoričeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Leksika*, Moskova: “Nauka”, s. 67-86. Çağatay Türkçesindeki zaman bölümü adlarıyla ilgili

tamlanarak tamlandıkları bu sözcüklerle birlikte yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak belirtirler. Bu sözcüklerden günün belli bölümlerini gösteren zaman adları (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece” vb.) dışındakiler tümcede zamanı ifade ederken kesinlikle bir tamlama içinde tamlayana ihtiyaç duyarak tamlanan durumunda bulunurlar. Zaman bölümü adları, tümcede zamanı belirtirken takısız ad tamlaması (Har. *duşenbe kün (keltür-)* “pazartesi günü doğurmak”), belirtisiz ad tamlaması (Özb. *4 iyün küni (e’lan kılın-)* “4 Haziran günü yayımlanmak”) veya belirtili ad tamlaması (Tür. *ayın ikinci haftası (gel-)*) yapılarında diğer zaman bildiren adlarla, sıfat tamlaması yapısında ise belirtme sıfatlarından sıra sayı sıfatlarıyla (Uyg. *yettinç kün (ur-)* “yedinci gün yüklemek”), belirsizlik sıfatlarıyla (Alt. *bir kün (kir-)* “(herhangi) bir gün girmek”), işaret sıfatlarıyla (Tıv. *bo düne (çag-)* “bu gece yağmak”), soru sıfatlarıyla (Tür. *hangi yıl (gör-)*), zaman sıfatlarıyla (Kum. *ertengi gün (başla-)* “ertesi gün başlamak”) veya sıfat-fiil biçimleriyle (EAT *kâfirler geçdüğü saat (bas-)* “kâfirlerin geçtiği saatte basmak”) tamlanırlar⁷: Kök.⁸ [Tab]gaç atlıg süsi bir tümen artukı yeti biñ süg **ilki küno** ölürtüm. “Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm.” (OY: 76)⁹; Uyg. **Yittinç küno** tañ adınçy erdini yinçü kimike tükegüçe urup tigin inçe tip yarlıgkadı. “Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye yeterince yükledikleri zaman prens şöyle dedi.” (İKPÖ: 27); Karh. *Sözün boşlag ıdma yıga tut tiliñ / yeter başka bir küno bu til boşlagı.* “Sözünü başıboş bırakma, dilini sıkı tut; dilin başıboşluğu bir gün başa bela olur.” (AH: 51); Har. *Muhammed tugmıšta maña habar bérđiler kim karındaşıñ hatunu Emine Hatun duşenbe küno Muhammed atlıg ogul keltürdi tép.* (NF: 14) “Muhammed doğduğunda bana “Kardeşinin hanımı Emine Hatun pazartesi günü Muhammed adlı bir oğlan doğurdu.” diye haber getirdiler.”; Kıp. **Ol yilo** ol şahsnuñ köp mál ve nimeti bar idi. (GT: 86) “O yıl o kişinin çok malı ve mülkü vardı.”; Çağ. **Bir küno** Oguz yurak yerge avga kitdi. “Bir gün Oğuz uzak yere ava gitti.” (ŞT: 127); EAT *Anda tururken bir giceo gemiye bindi, İflak iline geçdi.* (AOK: 64) “Orada dururken bir gece gemiye bindi, Eflak iline geçti.”; Azr. **İkinci ilo** müállim onu öz işlädiyi orta maktäbin üçüncü sinfinä düzäldti. (GG: 6) “İkinci yıl öğretmen onu kendisinin çalıştığı ortaokulun üçüncü sınıfına geçirdi.”; Gag. **Bir günüo** auşammen kontoranın pençeresinin uurunda peydalandı diil büyük boyda, iiri kafalı, esmer bir erif. (P: 109) “Bir gün akşamleyin ofisin penceresinin önünde büyük sayılamayacak boyda, iri kafalı, esmer bir kişi belirdi.”; Tür. **Bir günö** Taşoluk sokağının üç beş çocuğu Niko 'yu Gâvur mahallesine yakın tahta köprüünün beri tarafında fena hâlde kıstırmış, yer misin yemez misin pataklıyorlardı. (KA: 10); Türk. **Bu giceo** gabristanlıkda boldular, emma

özellikle bk. Reşit Rahmeti Arat (1987), “Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti”, *Makaleler*, C. 1, hzl. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 165-179.

7 Asıl sayı sıfatlarıyla tamlanan zaman bölümü adları ise tümcede yüklem gerçeği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değerlendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Kök. **Tokuz yegirmi yilo** şad olurtum. “On dokuz yıl şad olarak hüküm sürdüm.” (TY: 117); Başk. **Ös kono, ös tönö** ezlep, taba almay, helden tayıp kayup kilgender. (KTUK: 8) “Üç gün, üç gece arayıp bulamadan yorgun düşerek dönüp gelmişler.”; Kaz. **Bir küno, bir tüno** aşuk boldı. “Bir gün, bir gece açlık oldu.” (MASH: 71) vb.

8 Örneklerin alındığı tarihî Türk yazı dilleri kronolojik, çağdaş Türk yazı dilleri ise yer aldıkları öbek (Oğuz, Kıpçak, Uygur-Karluk, Aral-Sayan, Bulgar) içinde alfabetik sıralanmıştır.

9 Türlü alfabelerle tarihî Türk yazı dilleriyle yazılmış metinlerden alınmış örnek tümcelerin kaynakları olarak metinlerin yazı çevirimiyle yayımlandıkları çalışmalar gösterildi.

gözlerine uki gelmedi. (MTN: 59) “Bu gece mezarlıkta kaldılar ama gözlerine uyku girmeydi.”; Başk. **Kış köñö** halkında azık tabıvı kıyın buldı, tip zarlanışkandar, tiy, bılar. “Bunlar “Kış günü soğukta yiyecek bulması zorlaştı.” diye dertlenmişler.” (BT: 799); Kar. Bal. **Ol küno** sizni alayda, / itle tahsagızni bildile. (MTN: 101) “O gün sizin orada, köpekler sırrınızı öğrendiler.”; Kark. *Yekevi de bir küno avırdı.* (TG: 136) “İkisi de bir gün hastalandı.”; Kaz. *Äyelder sol künio tañ atkanşa şam jagıp, uykıtamay otırıp, kudaydan tilek tiledi.* “Kadınlar o gece tan atıncaya kadar ışık yakıp, uyumadan oturarak Allah’tan dilek dilediler.” (MÄSH: 205); Kırg. **Bir küno küyöösü kaysı bir cakka ketken küno** Gülzada üyünö çakırdı. (KÖ: 55) “Bir gün kocası bir tarafa gittiği gün Gülzade evine çağırıldı.”; Kır. Tat. *Mına bu avcı yaş bir küno atına mine de avga kete.* (MTN: 85) “İşte bu avcı genç bir gün atına biner ve ava gider.”; Kum. **Ertengi güno** yırtıllay, / yelpilley buday başlar. (MTN: 119) “Ertesi gün parlayıp dalgalanarak buğday başlar.”; Nog. **Bir küno** bay öziniñ baylıgın karamaga şıgadı. (MTN: 178) “Bir gün zengin kendi zenginliğine bakmaya çıkar.”; Tat. **Uzgan ylo** bérénçélékné algan brigada bit ul. (TG II: 142) “Geçen yıl birinciliği alan ekiptir ya o.”; Özb. *Çolpanning birinçi tãnkıdiy äsãri “Ädãbiyãt nãdür?” degãn makãlã bolib “Sãdãi Tãrkistãn” gãzetãsidã 1914 yil 4 iyün künio e’lan kulingãn.* “Çolpan’ın birinci tenkidî eseri “Edebiyat Nedir?” adlı makale olup, “Sadai Türkistan” gazetesinde 1914 yılının 4 Haziran günü yayımlanmıştır.” (ÖT: 351); Y. Uyg. **Bu aħşamo** ularmu ziyãpãtkã katnışıdu. “Bu akşam onlar da ziyafete katılacaklar.” (KTLs: 1175); Alt. **Bir küno** Makariyaa kirip barzam, anda eki kiji otırıp cadır. (AL: 12) “Bir gün Makariya’ya girdiğimde orada iki kişi oturmaktadır.”; Hak. **Pir küno** irten, tañ çarırınañ istipçetsebıs tashar ulıtsalarda haydar-haydar çon tabızı istülçe. (HL6: 80) “Bir gün sabah, tan ağarmasıyla dinlediğimizde dışarıda sokaklarda bir yerlerden halk sesi duyulur.”; Tiv. **Bo düneo** har çagğı deg-dir. (YNSSSR: 396) “Bu gece kar yağacak gibidir.”; Yak. **Ol ihin Teppeek oyun, Mançaarını Çooço Baayga utarı turuoran öhün-saahun sitiheeri, bir tüüno** ala mağas süöhünü ölorön, onu sien turan kurbıt. (PLMS: 152) “Onun için şaman Teppeek, Mançaarı’yı Çooço Baay’a tılsımla düşman yaparak, bir gece beyaz başlı ala hayvanı kurban etmek amacıyla öldürerek büyüye başlamış.”; Çuv. *Iran ye tepër kunö kilëpër.* (ÇVS: 192) “Yarın veya öbür gün geleceğiz.” vb.¹⁰

10 Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatlarıyla tamlanmış zaman bölümü adları tümcede zamanı belirtirken 3. teklik kişi iyelik ekiyle bulunurlar: Gag. **Bir günio** auşammen kontoranın pençeresinin uurunda peydalandı düil büük boyda, iiri kafalı, esmer bir erif. (P: 109) “Bir gün akşamleyin ofisin penceresinin önünde küçük boylu, iri kafalı, esmer bir kişi belirdi.”; Kaz. *Äyelder sol künio tañ atkanşa şam jagıp, uykıtamay otırıp, kudaydan tilek tiledi.* “Kadınlar o gece tan atıncaya kadar ışık yakıp, uyumadan oturarak Allah’tan dilek dilediler.” (MÄSH: 205); Kırg. **Bir küno küyöösü kaysı bir cakka ketken küno** Gülzada üyünö çakırdı. (KÖ: 55) “Bir gün kocası bir tarafa gittiği gün Gülzada evine çağırıldı.”; Özb. **Här küno** ertã bilãn çãl řu üç kızgã bir sävãt gül eltip berãr ekãn. (MTN: 205) “Her gün sabahleyin ihtiyar bu üç kıza bir sepet gül çiçek götürüp verirmiş.” vb. Grönbech, 1995: 83’te “Tarañde bir kün “bir zamanlar, eskiden”, bir küni “belirli bir günde” manasına gelir. *Emdi bir küni bërıp şibeni öltürelin.* (Pr. VI 8, 34) “Şimdi (sonra kararlaştırılacak) bir gün gidip Şibe’yi öldürelim.” Radloff’un “bir gün” şeklindeki tercümesi pek isabetli sayılmaz, kastedilen “fırsat çıkınca” değil, daha ziyade “belirli bir gün”dür.” denilir. Esmer 2008: 24’te “...o zaman, o zamanlar zaman odaklı belirteçleri eylemlerin hangi zamanlarda yapıldıklarına dair kısıtlama içermektedir. Örnek anlatı metinlerinde bu belirteçler, sadece *ol-* (mutlu, yaşında, mantıklı) ve *var-* gibi durum hâl türü içinde değerlendirilen eylemlerle kullanılmaktadır. Örnek anlatılarda başlangıç ve bitişi belirli olan *o akşam, hemen, o gün, ertesi gün, Perşembe günü, altıncı sınıfın yazı, sabahın dördünde, 17 Ağustos depreminde, o akşam* vb. türündeki zaman odaklı belirteçler eylemin belli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Örnek anlatı metinlerinin genelinde bu tür belirteçler, bitirme, tamamlama, durum ve edimsellik hal türü içinde değerlendirilen eylemlerle kullanılmaktadır.” sonucuna varılmıştır.

Türk dili değişiklerinde zaman bölümü adları kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile Gag. *büün* (Pokrovskaya 1966: 128) “bugün”, *ötöögün* (Özkan 2007: 121) “öteki gün”, Tür. *bugün*, Kar. Bal. *bügün* (Habiçev 1966: 227) “bugün”, *bıyl* (Habiçev 1966: 227) “bu yıl”, Başk. *bögön* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), Kark. *bügin* (Baskakov 1966a: 314) “bugün”, Kaz. *bügin* (Kenesbayev-Karaşeva 1966: 332) “bugün”, Kırg. *bügün* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), *bayakünü* “geçen gün” (Kasapoğlu Çengel 2007: 513), *bıyl* “bu yıl” (Kasapoğlu Çengel 2007: 514), Kır. Tat. *bugün* (Sevortyan 1966: 252) “bugün”, Kum. *bugün* (Magomedov 1966: 205) “bugün”, Nog. *bıyl* (Baskakov 1966b: 296) “bu yıl”, Tat. *bügén* (Zakiyev 1966: 148) “bugün”, *bıyl* (Şahin 1997: 126) “bu yıl”, Özb. *bugün* “bugün” (Ercilasun 1992: 83), Y. Uyg. *bügün* “bugün” (Ercilasun 1992: 83), Alt. *bügün* (Baskakov 1966c: 518) “bugün”, *başkün* “geçen gün” (Güner Dilek 2007: 1042), Hak. *püün* “bugün” (Arıkoğlu 2007: 1110), *püül* (Karpov 1966: 439) “bu yıl”, Tiv. *bögün* (Monguş 1981: 526) “bugün”, Yak. *bügün* (Kirişçioğlu 2007: 1264), Çuv. *kāşal* (Andreyev 1966: 57) “bu yıl” vb. biçimlerinde anlamlarını koruyarak ses bilgisel birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır.

2. ‘Zaman’ anlamlı adların tamlanan oldukları ad tamlamaları veya sıfat tamlamaları ile tümcede zamanın belirtilmesi:

‘Zaman’ kavramını ifade eden adlar (Uyg. *ödün*¹¹ “zaman, vakit”, Har. *zaman* (< Ar. *zemān*), Kıp. *vakt* (< Ar. *vakt*) “zaman, vakit”, EAT *dem* (< Far. *dem*) “zaman, vakit”, Tür. *an* (< Ar. *ān*), Başk. *sak* (< Moğ. *çağ*) “zaman, vakit”, Kaz. *mezet* “zaman, vakit” vb.), türlü ad ya da sıfat türünden sözcüklerle tamlanarak tamladıkları bu sözcüklerle birlikte yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak belirtirler. ‘Zaman’ anlamlı adlar, tümcede zamanı belirtirken belirtili ad tamlaması (Tür. *gecenin bir zamanı (gel-)*) veya belirtisiz ad tamlaması (Tür. *akşam vakti (yap-)*) yapılarında türlü adlarla, sıfat tamlaması yapısında belirtme sıfatlarından belirsizlik sıfatlarıyla (Kıp. *bir vakt (düşmen bol-)* “bir zaman düşman olmak”), işaret sıfatlarıyla (Uyg. *ol ödün (yarlıka-)* “o zaman buyurmak”, soru sıfatlarıyla (Tür. *ne zaman (gör-)*) ya da sıfat-fiil biçimleriyle (Kırg. *soğuş baştalar zamat (ket-)* “savaş başladığı zaman gitmek”) tamlanırlar¹²: Uyg. *Ol ödünö tükel bilge teñri teñrisi burkan inçe tip yarlıkadı.* (AY: 83) “O zaman tam bilge Tanrıların Tanrı’sı Burkan şöyle buyurdu.”; Karh. *Böri koy bile suvladı ol ödünö.* “O devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” (KB: 59); Har. *Yana bir zamāno olturduk erdi...* (NF: 90) “Yine bir zaman oturduyduk...”; Kıp. *Ni sırriñ kim bar dōstlarınca dimegöl, ni bilürsen kim bir vaktö düşmen bolgay.* (GT: 161) “Olan sırrını dostlarına söyleme, bilemezsin bir zaman düşman olacaklarını.”; Çağ.

11 *ödün* sözcüğü, *öd+ü+n* (araç durumu eki) (Von Gabain 1988: 64, Korkmaz 1962: 29, Clauson 1972: 35) biçim birimlerinden oluşsa da Eski Uygurca *Altın Yaruk*’ta, sadece bir defa olsa da, *bir ödünö* (AY: 66) “bir zamanda” örneğinde bulunma durumu ekini alır. Bu örnek, +n araç durumu ekli sözcüğün bu dönemde artık “zaman, vakit” anlamıyla biçim bilgisel kalıplaştığını gösterir.

12 Bazı belirsiz miktar sıfatlarıyla tamlanan zaman kavramını ifade eden adların ise tümcede yüklem gerçekleştiği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değerlendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Har. *Mekkedde bir kaç zamāno turmışdan soñ yana Medineke bardılar.* (NF: 57) “Mekke’de birkaç zaman durduktan sonra yine Medine’ye gittiler.”; Gag. *Çok vaktö işlänämektiktän girmiş onun güüdesinä.* (P: 74) “Uzun zaman çalışmamaktan onun vücuduna girmiş.”; Kum. *Ördegi halkga uzak zamanö karay.* (LH8: 33) “Yukarıdaki halka uzun zaman bakar.” vb.

Ol vaktö Sereng beşikde idi. “O zaman Sereng beşikte idi.” (ŞT: 204); EAT **Kâfirler sürdürdüğü demö** Müslümanlar iki saf ayrılıp, kâfirler geçdüğü sâat ardin basup, kâfirlerin atları çıblak idi. (AOK: 83) “Kâfirler ilerdiği zaman Müslümanlar iki safa ayrılıp, kâfirlerin geçtikleri saatte arkalarından saldırdıklarında kâfirlerin atları çıplaktı.”; Azr. **Aşağıbaş tayfası o günä gädär yalnız çobanlık edärdi, heç vaktö äkinçiliklä mäşğul olmamışdı.** (HŞ: 28) “Aşağıbaş ahalisi o güne kadar sadece çobanlık yapardı, hiçbir zaman çiftçilikle ilgilenmemişti.”; Gag. **O zamanö** taman yaz vaktiydi. (MTN: 70) “O zaman tam yaz vaktiydi.”; Tür. *Bu dostluğu hazırlayan olayı ikisi de hiç bir zamanö unutmadılar.* (KA: 9); Türk. **Ol vaktlarö** muña näçe Ballı molla diyseñ, şonça hoşuna gelderdi. (TDG: 188) “O zamanlar ona Ballı Molla dediğinde o kadar hoşuna giderdi.”; Başk. **Şul sakö** olo tornalar, kalgandarına yul kürhetév ösön, kavırhındarın sesép kitkender. (KTUK: 3) “O zaman büyük turnalar, kalanlara yol göstermek için teleklerini saçıp gitmişler.”; Kark. **Bul vaktö** kalada kattı terrorlık hükim sürüp turgan künler edi. (TG: 128) “Bu zaman şehirde sert terörizmin hüküm sürdüğü günlerdi.”; Kaz. **Osi mezeto** yesik kağılıp oyın bölip jiberdi. (A: 82) “O an kapı çalınıp düşüncesini böldü.”; Kırg. **Soguş baştalar zamato** Rafa Aydarbekova frontko ketti. (OPRSSTY: 307) “Savaş başladığı zaman Rafa Aydarbekova cepheye gitti.”; Kır. Tat. **Bu vaktö,** Kazanga duşman ucüm etecek havfı bar eken. (ETH9: 11) “Bu zamanda Kazan’a düşmanın saldıracığı korkusu varmış.”; Kum. **Şo zamanö** da özünü adatına göre onu erinleri duvalanı şıbişlap yiberdi. (LH: 12) “O zaman da kendi âdetine göre onun dudakları duaları mırıldandı.”; Nog. **Ol zamanö** ne zat alayagın oylandı. (YNSSSR: 296) “O zaman ne alacağını düşündü.”; Tat. **Bérvaktö** aña Sébér taygasında hareket itüçé partizan otryadin tabıp kaytırğa kuştılar. (G: 73) “Biz zaman ona Sibiryta ormanlarında hareket eden partizan bölüğünü bulup getirmeyi buyurdular.”; Özb. **Bir vaktläro** uni mäftun etgän härârätli sözlär endi ungä bütünläy kalbäki, hissiz tuyülärdi. “Bir vakitler onu meftun eden hararetili sözler, şimdi ona tamamıyla sahte, hissiz geliyordu.” (ÖTG: 246); Y. Uyg. **Şävkätmiñ issi kanlıri şu ano şurridä meñisigä örläp, pütin äzayi ot elip kätti.** (ETAY: 203) “Şevket’in sıcak kanı o an şır şır beynine çıkıp bütün organları ateş kapladı.”; Çuv. **Väy pur çuhö** këreş, **şäl pur çuhö** kakay ši. “Gücün varken güreş, dişin varken et ye.” (ÇAD: 11) vb.

Altay-Sayan (Sibirya) öbeği Türk yazı dillerinde ise Alt. *çak* “zaman, vakit”, *tuş* “zaman, vakit”, Hak. *tus* “zaman, vakit”, Tıv. *üye* “zaman, vakit” adları belirtme sıfatlarıyla ya da sıfat-fiil biçimleriyle tamlanarak bulunma durumunda tümcede zamani sınırlandırdıkları dikkati çeker: Alt. **Ertegideñ erte çakta.** / **eki caştu cürer tuştä.** / **ozogidañ ozo çakta.** / **ondor caştu cürer tuştä.** / **ebeş-ubaş korkup cürten / edim men-dep bu sanandı.** “Bir zamanlar, iki yaşındayken, eskiden on yaşındayken biraz korkmuştum, diye düşündü.” (ADMK: 47), Hak. **İrde kün tag pazına tüşçetken tuştä.** **Hoshar tas tagımıñ oliinañ hoylar çazızar inçeler.** (MTN: 253) “Akşamleyin güneş dağın başına indiği zaman, Hoshar Taş dağının yamacından koyunlar yazıya doğru inerler.”, Tıv. **Söölgü üyede** öskeleni berip-tir sen. (YNSSSR: 395) “Son zamanlarda değişip gitmişsin.” vb.

Türk yazı dillerinde yan anlamı “zaman, vakit” olan bazı sözcükler (Tür. *ara(lık)* vb.) ile “kezlik” bildiren sözcükler de (Azr. *däfä* “kez, defa, sefer” (< Ar. *def’a*), Gag. *kere* (< Ar. *kerre*), Başk. *yulı* “kez, defa, sefer”, Tür. *sefer* (< Ar. *sefer*), Kar. Bal.

col “kez, defa, sefer”, Alt. *katap* “kez, defa, sefer” vb.) belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamlanmış olarak ifade ettikleri anlamla tümcede yüklem zamanını sınırlandırarak belirtirler: Tür. **O aralıkö** *açık gözün biri de ayağımdan çıkan potini almış savuşmuş.* (TS: 113); Azr. *Hätta bir düfâo bunları Anuşa demiş vâ taşakkür etmişdi.* (GG: 243) “Hatta bir defasında bunları Anuş’a demiş ve teşekkür etmişti.”; Gag. **Bir kerüo** *bu üç kardaş laflanmışlar gitmäâ dünneyä kısmet aramaa.* (YNSSSR: 133) “Bir keresinde bu üç kardeş dünyaya kısmet aramak için açılmaya karar vermişler.”; Tür. *Kadehini bu sefero kendisi doldurmuştu.* (KA: 49); Başk. *Emme bil yuluo ul gecep bér hağış ménen, moñ ménen höylené.* (KTUK: 129) “Ama bu sefer o garip bir kasvetle, üzüntüyle söyledi.”; Kar. Bal. **Bir coluo** *Alavgan kartla bolgan nığışha bara bolgandı.* (MKHPÇ: 65) “Bir defasında Alavgan yaşlıların oturup konuştukları yere gitmişti.”; Kark. **Bul sapario** *instruktor üstine jasıl brezent plaşç, brezent etik kiyip alıptı.* (TG: 63) “Bu sefer öğretmen üstüne yeşil çadır bezi yağmurluk, çadır bezi çizme giymişti.”; Kırg. **Bir coluo** *İndiyanın kinosu keldi.* (KÖ: 22) “Bir keresinde Hindistan’ın filmi geldi.”; Özb. *Men bu gülo bir yälkävniñ başıdän ötgänlärini yazmâkçi bolib kâldim.* (GGÄ: 51) “Ben bu sefer bir tembelen başından geçenleri yazmak istedim.”; Y. Uyg. *Män bu ketimö Hotängiçä barimän.* “Ben bu defa Hoten’e kadar gideceğim.” (MUTG: 87); Alt. **Bir katapo** *Ulaludagı desyatnik Maymaga Makariydi tartıp aparzın dep Mihailge cakaru bergen.* (AL: 12) “Bir defasında “Ulalu’daki ekip başı Mayma’ya Makariyi’i alıp götürsün.” diye Mihail’e buyurdu.” vb.¹³

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin bazılarında zaman anlamlı veya kezlik bildiren bazı sözcükler kendilerini tamlayan belirtme sıfatlarıyla birleşip kalıplaşarak birleşik zaman belirteçleri de oluşturmuşlardır: Kök. *böd(ke)* (< *bo öd*) “bu zaman(da)” (Paçacıoğlu 2006: 101), Gag. *oan* (Özkan 2007: 121) “o an”, *kimkerä* (Özkan 2007: 121) “bazı zamanda, bazı kere”, Kark. *heşvak* “hiçbir zaman” (Uygur 2007: 575), Tat. *bérvakit* (Zakiyev 1966: 148) “bir zaman, zamanın birinde”, *béryulı* (Zakiyev 1966: 148) “bir keresinde” vb.

3. Zaman bölümü adlarının zaman belirteçleri olarak kullanılmalarıyla tümcede zamanın belirtilmesi:

Zaman bölümlerinden günün belli bölümlerini ifade eden sözcükler (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece”, Tür. *cumartesi* (< Ar. *cum’a* + Tür. *ertesi* vb.), tür değiştirerek herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını darlaştırarak belirtirler: Kök. *Türük bodun için tünö udımadım, küntüzö olurdım.* “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum.” (OY: 46); Uyg. *Men tün tünleo*¹⁴ *tülümde körü kanınçsız körkle altun küvrüg körtüm.* (AY: 104) “Ben geceleyin

13 Türk yazı dillerinin bazılarında belirtme sıfatlarıyla tamlanmış kezlik bildiren sözcükler tümcelerde zamanı belirten 3. teklik kişi iyelik ekiyle bulunurlar: Başk. *Emme bil yuluo ul gecep bér hağış ménen, moñ ménen höylené.* (KTUK: 129) “Ancak bu sefer o garip bir kasvetle, üzüntüyle söyledi.”; Kark. *Bul sapario* *instruktor üstine jasıl brezent plaşç, brezent etik kiyip alıptı.* (TG: 63) “Bu sefer öğretmen üstüne yeşil çadır bezi yağmurluk, çadır bezi çizme giymişti.”; Kırg. *Bir coluo* *İndiyanın kinosu keldi.* (KÖ: 22) “Bir keresinde Hindistan’ın filmi geldi.” vb.

14 Türk dili değişiklerinin bazılarında zaman bölümü adları{+LA} addan ad yapım ekiyle zarflaştırılırlar: Uyg. *tünle* (AY: 104) “gece(leyin)”, Karh. *tünle* “gece(leyin)” (KB: 93), Çağ. *tañla* (Räsänen 1957: 248) “sabah(leyin)”, Çuv. *kunla* (Levitskaya 1988: 268) “gündüz(ün)” vb.

düşümde görmeye doyumlayan güzel altın davul gördüm.”; Karh. *İlig birdi alkış kör ay toldıka / ayur tünle kündüzö maña tur baka*. “Hükümdar Ay Toldı’yı övdü ve “Sen gece gündüz benim hizmetimde bulun.” dedi.” (KB: 93); Har. *Menim re’yim ol turur kim tegme bir kabıladin bir yigit çıksa takı kéçeo yatur yerinde barsalar; yalıñ kılıç birle barçasını ursalar*. (NF: 15) “Benim fikrim şudur ki her bir kabileden birer yiğit çıksa ve geceleyn yattıkları yere varsalar, yalın kılıçla hepsini kesseler.”; Kıp. *Ol hâsekî “âkil ve ziyrek idi, irteo kitip ahşamö kilip kîs bilen altunni öpüp sultân ileyinde koyup aytur*. (GT: 71) “Hükümdarın o has adamı akıllı ve zekiydi, sabah gidip, akşam gelip keseyle altını öperek sultanın huzuruna bırakıp söyler.”; Çağ. *Kiçelero başka yatıp kündüzö sözleşmes irdi*. “Geceleri (kızdan) ayrı yatıp, gündüz (kızla) konuşmazdı.” (ŞT: 125); EAT *Her ki sabâho durup senüñ yüzüñi göre selâmet gününüñ sabâhi aña karañu gece olur*. (GT II: 199) “Her kim sabah kalkıp senin yüzünü görürse selamet gününün sabahı ona karanlık gece olur.”; Azr. *Ahşamö bu kitabı ohumalıyam ki, sabahö onu sänä veräm*. (YNSSSR: 86) “Akşam bu kitabı okumalıyım ki sabah onu sana vereyim.”; Gag. *Kolçucuk Gerginin gelini Doka avşamö döndü Tumarvadan yevä*. (P: 57) “Kolçucuk Gergin’in gelini Doka, Tumarva’dan eve akşam döndü.”; Tür. *Sabahö işe gidiyoruz, akşamö eve dönüyoruz*. Türk. *Dördüncü gün ağşamö ayı ulı gapda bal getiriyär*. (BKÇP: 21) “Dördüncü gün akşam ayı büyük kapta bal getirir.”; Başk. *Bögön kisö ular za kotlav tabınında katnaşasaktar*. “Bugün akşam onlar da kutlama törenine katılacaklar.” (KTLS: 1174); Kar. Bal. *Adamla cılı kiyindile, ne üçün deseñ keçeo suvuk edi*. (YNSSSR: 230) “Hava gece soğuk olduğundan adamlar sıcak giyindiler.”; Kark. *Keşeo birevin küydüripte aldı*. (TG: 4) “Akşam birisini yaktı.”; Kaz. *Kündüzö kelip köl jagasında, kamısta jatadı*. “Gündüz gelip gölün kıyısında, kamışlıkta yatar.” (MÄSH: 69); Kırg. *Caman it kündüzö üröt*. “Kötü köpek gündüzün havlar.” (KS: 538); Kır. Tat. *Pelvanlar sabao erte turıp ok atılacak yerge toplanalar*. (ETH9: 11) “Yiğitler sabah erken kalkarak ok atılacak yere toplanırlar.”; Kum. *Erten-ahşamö katıp oram boylarda...* (LH8: 37) “Sabah akşam donarak sokaklarda...”; Nog. *Keşeo ädemdi bolnitsaga alıp kelgenler*. (OPRSSTY: 199) “Gece adamı hastaneye getirmişler.”; Tat. *Bolar könö üseler, tönö üseler*. (MTN: 126) “Bunlar gündüz büyürler, gece büyürler.”; Özb. *Änäniñ keçälärio aytgän älläsi näkadär şirin*. (OPRSSTY: 121) “Annenin geceleri söylediği ninni ne kadar hoş.”; Y. Uyg. *Ahşamö habärni barçä hälk işittilär*. “Akşam haberi bütün halk işitti.” (YUTG: 62); Alt. *Erteo tura cunuñar*. (OBKB: 73) “Sabah kalkıp yıkanınız.”; Hak. *Haraa-künörteo sagıstañ sıhpas*. (HL6: 140) “Gece gündüz akıldan çıkmaz.”; Tıv. *Men hündüso keldim*. (RTR: 20) “Ben gündüz geldim.”; Yak. *Kini küñüso kelbite*. (SNT: 198) “O gündüz geldi.”; Çuv. *Unta iran iro kayäpär*. (ÇVS: 115) “Oraya yarın sabah gideceğiz.” vb.

Gün bölümü adları, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde Çağ. *kiçeler* “geceleri” (Ölmez 1996: 125), Azr. *sähärlär* (Kartallıoğlu 2007: 202) “sabahları”, *ahşamlar* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, *gecälär* (Şçerbak 1987: 15) “geceleri”, Türk. *günortanlar* (Şçerbak 1987: 15) “gündüzleri” vb. biçimlerinde çokluk ekiyle veya Uyg. *tüni küni* “gece gündüz” (Tekin 1976: 56), EAT *düni günü* “gece gündüz” (Dilçin 1991: 211), Azr. *ahşamları* (Kartallıoğlu 2007: 202) “akşamları”, *sabahısı* “sabaha, sabahleyin”, *dünännäri* (Şçerbak 1987: 15) “dünlerde”, Tür. *sabahları, öğleleri, gündüzleri, akşamları, geceleri*, Türk. *ertesı* (Gacıyeva 1973: 150) “sahahleyin”, *ahşamları* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, *keçäläri* “geceleri” (Kara 2007: 320), Başk.

kisteré (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, Kark. *ertenleri* (Şçerbak 1987: 15) “ertesi günler”, Kırg. *ertesı* (Şçerbak 1987: 15) “yarın”, Kır. Tat. *kundüzleri* (Şçerbak 1987: 15) “gündüzleri”, Özb. *kündüzi* (Şçerbak 1987: 15) “gündüz”, *keçäläri* (Gacıyeva 1973: 121) “geceleri” vb. biçimlerinde 3. kişi iyelik ekleriyle biçim bilgisel kalıplaşmış zaman belirteçleri olarak da herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın (soyut) durumda tümcede zamanı sınırlandırarak bildirirler. [Türk dili değışkelerinde çokluk eki veya 3. çokluk kişi iyelik ekinin kalıplaştığı bu yapı, belirli zaman aralarında tekrarlanan fiillerin zamanlarını belirler (Akçataş 2005: 46).

Türk yazı dillerininin bazılarında mevsim adları da herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın özellikle ikileme yapısında (Tür. yaz kış, Azr. gış-yaz “yaz kış”, Yak. *kühün-saas* “güz ve yaz” vb.) ve yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede zamanı belirtebilirler: Kök. *Yayo anta yayladım*. “Yazın orada yazı geçirdim.” (OTG: 229); Azr. *Gış-yazo kücä başında müştäri yolu gözlämäkdän insanın gözlärinä garanlıg çökür*. (MTN: 44) “Yaz kış sokak başında müşteri yolu gözlemekten insanın gözlerine karanlık çöker.”; Tür. *Her gün yine kazanlar kaynıyor, yaz kışo hayat devam ediyordu*. (TS: 2156), Yak. *Kühün-saaso toñoruular buolallar*. (SNT: 83) “Güzün ve yazın don olur.” vb. Bazı yazı dillerinde mevsim adları çokluk veya 3. kişi iyelik ekleriyle biçim bilgisel kalıplaşmış zaman belirteçleri olarak kullanılırlar: Çağ. *yazlar* (Şçerbak 1987: 15) “yazları”, *küzlär* (Şçerbak 1987: 15) “güzleri”, Gag. *yazı-kıştı* (Kakuk 1980: 72) “yazın kışın”, Tür. *yazları, kışları, güzleri*, Y. Uyg. *küzlüğü* (Şçerbak 1977: 80) “güzün”, Hak. *çaygızı* (Baskakov 1975: 72) “yazın”, *küsküzü(n)* “güzün” (Gürsoy Naskali vd. 2007: 283), Yak. *sayınarı* (Şçerbak 1977: 91) “yazları” vb.

4. Asıl zaman belirteçleriyle tümcede zamanın belirtilmesi:

Basit (Başk. *hezér* (< Ar. *hâzır*) “şimdi”), türemiş (Karh. *yarın* (< ET *yarı-n*)¹⁵ “yarın”), kalıplaşmış (Tür. *önce* (< *ön+ce* (eşitlik durumu eki)), birleşik (EAT *şimdi* (< *uş imdi*) yapılarıdaki¹⁶ eylem zamanı duyarlı (Kaz. *keşe* “dün”, Tür. *dün*, Yak. *sarsın* “yarın”) veya eylem zamanı duyarsız (Çağ. *evvel* (< Ar. *evvel*) “önce”, Çuv. *vara* “sonra”, Tür. *önce* vb.) zaman belirteçleri yalın durumda tümcede yüklem zamanını sınırlandırarak belirtirler¹⁷: Kök. *Ol amtıo anyıg yok*. “Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller.” (OY: 34); Uyg. *Sizler korkmañlar men amtıo sizlerke tirilmış*

15 Sözcüğün kökü olarak “parlamak” anlamında *yar-* (Vambery), özellikle *yarı-* (Radloff, Räsänen, Clauson) fiilleri gösterildiği gibi **yar* “ışık” (Bang) ismi de düşünülür (bk. E. V. Sevortyan (1989), *Etimoloşeskiy Slovar Tyurksih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvı C, J, Y)* (Ed. L. S. Levitskaya), Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Yazıkoznaniya, s. 148).

16 Yapılarına göre Türkçe zaman belirteçleri (zarfları) için bk. Hacı Ömer Karpuz (2013), *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*, Denizli: Ege-Doğuş Yayınları, s. 214-264; Ahmet Akçataş (2015), “Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/16, Fall 2015, s. 47-55.

17 Dil bilgisi çalışmalarında zaman belirteçleri içinde değeriendirilen Har. *hemışe (rüza tut-)* “daima oruç tutmak”, Çağ. *uzak (tur-)* “uzun süre durmak”, Kırg. *ardayım (kel-)* “sürekli gelmek” vb. belirteçlerin tümcede yüklem gerçekleştiği / gerçekleşmekte olduğu / gerçekleşeceği zamanı değil süresini (sıklık, sürerlik, tamamlama) bildirdiği düşünülerek süre bildiren sözcük ve sözcük öbekleri bir başka çalışmada değeriendirilmek üzere burada incelenmemiştir: Kök. *Ötüken yış olursar beñgüo il tuta olurtaçı sen*. “Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin.” (OY: 36); EAT *Bir hakım oğlanlarına dāyimō pend iderdi*. (GT II: 210) “Bir bilgin oğullarına devamlı öğüt verirdi.”; Tür. *Bazeno böyle bana yapırcasına sokulduğunda aslında uyumadığını hissediyorum*. (BAK: 167); Özb. *Mën mekäläni tēzo okıb çıkdım*. (YNSSSR: 357) “Ben makaleyi çabuk okuyup bitirdim.” vb.

ultagımın sözleyin. (AY: 62) “Siz korkmayınız, ben şimdi size dirilmemin nedenini anlatayım.”; Karh. **Burunö** *ıdgum erdi kamug edgülüg / asıg kılğay erdi yarınö belgülüg.* “Bütün iyiliklerimi önceden göndermeli idim, bunlar bana yarın muhakkak faydalı olurdu.” (KB: 130); Har. *Takı bukün yarınö ölüm kelgey.* (NF: 260) “Ve bugün yarın ölüm gelir.”; Kıp. *Devletliler burunö kiçkenler hikâyetinden öğüt alurlar.* (GT: 175) “Bahtlılar eskilerin hikâyelerinden ders alırlar.”; Çağ. *Mâverâü’ n-nehirga tüşken Türkmenlerni Tâcıklar evvelö Türk dirler irdi.* “Maveraünnehir’e gelmiş Türkmenlere Tacıklar önce Türkler derlerdi.” (ŞT: 170); EAT *Zîrâ ki evvelö etmek teşvîşin çekerdim, şimdiö tamâm iklimüñ teşvîşi başumdadır.* (GT II: 438) “Çünkü önceleri ekmek sıkıntısı çekerdim, şimdi bütün memleketin sıkıntısı başumdadır.”; Azr. *O, ganlı dava meydanında vuruşdan gayıtmış, biz isâ hâlâ indio âlimizâ silah götürürük.* (GG: 120) “O, kanlı dava meydanında savaştan dönmüş, biz ise ancak şimdi elimize silah alıyoruz.”; Gag. *O şindio gider mamusuna, musaafirlää.* (P: 59) “O şimdi annesine misafirlığe gider.”; Tür. **Önceö** *hep birlikte basın suçunu tarif edelim.* (TS: 1542); Türk. *Bu protses hâziro hem devam edyâr.* (BKÇP: 14) “Bu süreç şimdi de devam ediyor.”; Başk. **Hezéro** *ular gailehënen bër këm de yuk indé.* (KTUK: 203) “Şimdi onların ailesinden kimse yok artık.”; Kar. Bal. **Emdio** *ne etsin?* (ZA: 286) “Şimdi ne yapsın?”; Kark. **Keşeo** *Raskolnikov penen komissar Malkin korablden kemege mingizip jiberer vaktında, ogan...* (TG: 130) “Dün Raskolnikov ile Komiser Malkin gemiden kayığa bindirip gönderdiklerinde, ona...”; Kaz. **Keşeo** *bizdiñ üyge agamdar keldi.* “Dün bizim evimize amcamlar geldiler.”; Kırg. *Gülzada keşeoö aytkan dököngö alıp keldim taksige salıp.* (KÖ: 56) “Gülzada’nın dün dediği dükkâna taksiye koyup getirdim.”; Kır. Tat. *Narik şindio evli-barklı bir kişi ola.* (ETH9: 3) “Narik şimdi evli barklı bir kişidir.”; Kum. *Ekinçisi, halio şagardığı lap dinçi adamlar da Hacmutdinni imamlığına şeklenegen bolgan.* (LH: 113) “İkinci olarak, şimdi şehirdeki en dindar adamlar da Hacmutdin’in imamlığından şüphe duymuşlar.”; Nog. **Aliö** *ol zattu etip bolmayak.* (NRS: 61) “Şimdi o şeyi yapmak olmayacak.”; Tat. *Ul yakka ikénçé borılganda, elégé kızy yuk idé indéo.* (G: 17) “O tarafa ikinci kez döndüğünde, deminki kızcağız yok idi artık.”; Özb. *Vây, dârvâçe, hâziro âlib çikamân bâlâğınâñni.* (GGÄ: 102) “Vay, garibim, şimdi alıp çıkarım yavrucağımı.”; Y. Uyg. **haziro** *okuşka barmay oynap yürüdü.* “Ekber şimdi okumaya gitmeyip oynuyordu.” (YUTG: 102); Alt. *Sen emdio maa kudaydñ söstörün köçürerge tilmeş bolgın.* (AL: 12) “Sen şimdi bana Tanrı’nın sözlerini çevirmek için tercüman ol.”; Hak. *Uluğ aalnu aralı parıpçadır amdio.* “Büyük obanın içinden gider şimdi.” (HDAÇ: 58); Tıv. *Avam amo ajıldavayn turar.* (RTR: 31) “Annem şimdi çalışmıyor.”; Yak. **Sarsino** *ebiet kennitten ehigini çeyge iñurabın.* “Yarın öğleden sonra sizi çaya davet ediyorum.” (TSK: 12); Çuv. **Varao** *aslaşşëne têrlé këneke vula-vula panâ.* (UÇYDR: 257) “Sonra dedesine türlü kitaplar okudu.” vb.

Yukarıda yerlerinde incelenen zaman bölümü, zaman veya kezlik ifade eden bazı sözcüklerin kendilerini tamlayan belirtme sıfatları ile birleşip kalıplaştığı Gag. *ötöögün* (Özkan 2007: 121) “öteki gün”, Başk. *bögön* “bugün” (Ercilasun 1992: 82), Kaz. *bıyıl* “bu yıl” (Kasapoğlu Çengel 2007: 514), Alt. *başkün* “geçen gün” (Güner Dilek 2007: 1042); Gag. *oan* (Özkan 2007: 121) “o an”, Kark. *heşvak* “hiçbir zaman” (Uygur 2007: 575), Tat. *béryulu* (Zakıyev 1966: 148) “bir keresinde” vb. birleşik zaman belirteçleri ile gün bölümü ve mevsim adlarının çokluk veya 3. kişi iyelik ekleriyle

kalıplaştığı Çağ. *kiçeler* “geceleri” (Ölmez 1996: 125), Uyg. *tüni küni* “gece gündüz” (Tekin 1976: 56), Başk. *kisteré* (Şçerbak 1987: 15) “akşamları”, Tür. *yazları, kışları, güzleri*, Y. Uyg. *küzligi* (Şçerbak 1977: 80) “güzün”, Hak. *çaygızı* (Baskakov 1975: 72) “yazın”, *küsküzi(n)* “güzün” (Gürsoy Naskali vd. 2007: 283), Yak. *sayınarı* (Şçerbak 1977: 91) “yazları” vb. zaman belirteçleri de yalın (soyut) durumda tümcede yüklem zamanını belirtirler.

Ayrıca yönelme durumu ekinin (Kaz. *èzirge* (Kenesbayev-Karaşeva 1966: 338) “şimdi, şimdilik” Tat. *irtege* (Zakiyev 1966: 148) “yarın”, Kum. *halige* (Aliyev-Abdullatipov 1981: 113) “şimdi, şimdilik”), bulunma durumu ekinin (Tür. *başta* “önce”, Kar. Bal. *artda* (Hacıyeva 1988: 104) “sonra”, Hak. *hışıda* “kışın” (Arıkoğlu 2005: 177), çıkma durumu ekinin (Kıp. *köpten* “çoktan” (Pritsak 1998: 89), Çağ. *kadîmdin* “eskiden” (Eckmann 1988: 68), Y. Uyg. *evveldin* “önceden” (Kaşgarlı 1992: 130), eşitlik durumu ekinin (Gag. *sabaalen* (Baskakov 1973: 389) “sabahleyin”, Tür. *geceleyin*, Türk. *ağşamlayın* “akşamleyin” (Tekin vd. 1995: 25), araç durumu ekinin Çağ. *kündüzün* (Şçerbak 1987: 24) “gündüzün”, Başk. *irtelerén* (Şçerbak 1987: 24) “sabahları”, Kır. Tat. *yazın* (Şçerbak 1987: 24) “yazın”) biçim bilgisel kalıplaştığı zaman zarfları da tümcede sınırlanmış zamanı belirtirler.

Sonuç

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde, sözcük ya da tümcede zamanı sınırlamak için kullanılan sözcük ya da sözcük öbekleri (belirteç ya da belirtecimsiler) türlü işlev ve anlam farklarıyla yalın (soyut), belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, eşitlik veya araç durumlarında bulunurlar¹⁸. Çalışmada, tümcelerde zamanı yalın (soyut) durumda belirten sözcük ve sözcük öbekleri incelenmiş, bunların sözcük bilgisel ve söz dizimsel değerlendirilmeleri yapılmıştır.

Tümcelerde zamanın yalın (soyut) durumdaki sözcük ya da sözcük öbekleriyle sınırlandırılarak ifade edildiği Türk yazı dillerinde 1. Zaman bölümü adlarının türlü adlarla tamladıkları ad tamlamalarının, 2. Zaman bölümü adlarının belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamalarının, 3. ‘Zaman’ anlamlı adların türlü adlarla tamladıkları ad tamlamalarının, 4. ‘Zaman’ anlamlı adların belirtme sıfatları veya sıfat-fiil biçimleriyle tamladıkları sıfat tamlamalarının, 5. Herhangi bir tamlamanın kurucusu olmayıp zaman belirteci olarak kullanılan gün bölümü adlarının, 6. Türlü yapılardaki asıl zaman belirteçlerinin tümcede yalın (soyut) durumda buldukları görülür.

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde zaman bölümlerini (*yıl, mevsim, ay, hafta, gün* ve bunların alt bölümleri) ifade eden sözcüklerden gün bölümü adları (Kök. *küntüz* “gündüz”, Kıp. *irte* “sabah”, Gag. *avşam* “akşam”, Uyg. *tün* “gece”, Tür. *cumartesi* (< Ar. *cum*’a + Tür. *ertes*i vb.) tür değiştirip herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını sınırlayarak belirtebilmelerine rağmen Kök. *ay* “ay”, Uyg. *kün* “gün”, Tür. *hafta* (< Far. *häftä*),

18 Tümcede zamanı belirten ayrı durum ekli sözcük ya da sözcük öbeklerinin işlev ve anlam ayırımları bir başka çalışmada karşılaştırılarak incelenecektir. Türkçede tümcelerde zaman belirleyicilerinin aldığı bütün durum eklerini “zamanda bulunma hâli kategorisi” içinde gösteren bir yaklaşım da vardır. Geniş bilgi için bk. Semra Alyılmaz, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 7, Güz 2010, s. 117-123.

Başk. *yıl* “yıl”, Tat. *kış* “kış”, EAT. *sā’at* (< Ar. *sā’at*) “saat” gibi zaman bölümü adları ve Uyg. *ödün* “zaman, vakit”, Har. *zaman* (< Ar. *zeman*), Kıp. *vakt* (< Ar. *vakt*) “zaman, vakit”, EAT *dem* (< Far. *dem*) “zaman, vakit”, Tür. *an* (< Ar. *ān*), Başk. *sak* (< Moğ. *çağ*) “zaman, vakit” gibi zaman kavramını ifade eden sözcükler herhangi bir tamlayıcıya gerek duymaksızın yalın durumda zaman belirteci olarak tümcede yüklem zamanını belirtmezler. Tümcelerde zamanın belirtilmesinde bu sözcükler ad tamlaması ya da sıfat tamlaması yapısında belli tamlayıcılara ihtiyaç duyarlar.

Zaman bildiren sözcüklerin tamlama yapısında tamlayıcıları değişince sözcük öbeğine eklenen durum eki de değişebilmektedir. Örneğin tarihi ve çağdaş Türk yazı dillerinde, tümcede zaman belirtilirken zaman bölümlerini veya zaman kavramını ifade eden sözcükler sıfat tamlaması yapısında niteleme sıfatlarıyla tamlandıklarında ve belirtme sıfatlarıyla tamlandıklarında ama sıfat tamlaması çokluk ekiyle bulunduğu belirtecimsi bu sıfat tamlamaları bulunma durumu ekiyle¹⁹ kullanılırlar. Yine zaman bölümlerini veya zaman kavramını ifade eden sözcükler ad tamlaması yapısında özellikle ‘miktar’, ‘ad’ bildiren tamlayanlarla tamlandıklarında belirtecimsi bu ad tamlamaları da bulunma durumu ekini alırlar: Karh. *Olarnı meniñdin sevindür tuçı / ulug künde kılğul elig tuttaçı*. “Onları daima benden razı et, ulu günde onları bana şefaathçi kıl.” (KB: 23); Çağ. *Kırk dört yaşıda ‘âlem-i fânîni vedâ kıldı*. “Kırk dört yaşında ölümlü dünyaya veda etti.” (ÇEK: 64); Gag. *Bin dokuzüz otuz sekizinci yılın april ayında Garipsi öldü oftikadan*. (P: 39) “Garipsi bin dokuz yüz otuz sekiz yılının Nisan ayında veremden öldü.”; Türk. *Soñkı günlerde Pökgen ol gürrüñlerini taşlapdır*. (TDG: 191) “Son günlerde Pökgen o konuşmalarını bırakmıştır.” vb. Altay-Sayan (Sibirya) öbeği Türk yazı dillerinde de Alt. *çak* “zaman, vakit”, *tuş* “zaman, vakit”, Hak. *tus* “zaman, vakit”, Tiv. *üye* “zaman, vakit” adları belirtme sıfatlarıyla ya da sıfat-fiil biçimleriyle tamlanarak tümcelerde zamanı belirtirken diğer Türk yazı dillerindeki anlamdaş sözcükler gibi yalın (soyut) durumda değil bulunma durumda bulunurlar: Alt. *ertegideñ erte çakta* (kork-) “çok eskiden korkmak” (ADMK: 47), *eki caştu cürer tušta* (kork-) “iki yaşındayken korkmak” (ADMK: 47); Hak. *kün tag pazına tüşçetken tusta* (in-) (MTN: 253) “güneş dağın başına düştüğü zaman inmek”; Tiv. *sölgü üyede* (öskelen-) (YNSSSR: 395) “son zamanlarda değişmek” vb.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

- A** Dükenbay, Dosjan (1993). *Alañ*, Almatı: “Kazakistan” Baspası.
- ADMK** Gürsoy-Naskali, Emine (2001). *Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AH** Arat, Reşit Rahmeti (1992). *Atebetü'l-Hakayık*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AL** Surazakov, S. (1962). *Altay Literatura*, Gorno-Altaysk: Tuulu Altaydñ Biçikter Çıgarar İzdatelstvozi.
- AOK** Öztürk, Necdet (2000). *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

19 Deny 1941: 246-247’de Türkiye Türkçesindeki kullanımına dikkat çekilmiştir: “Bunda mefulün fi haeleti çok müstesna olarak, o da bilhassa zaman katmacı olacak ifade (ekseriya bir mübalagalı cemi manasında bulunan, bir cemi alameti ile beraber olduğu vakit kullanılır: *bu gün-ler-de, geçen-ler-de, yakın-lar-da*.”

- AY** Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAK** Pamuk, Orhan (1998). *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BKÇP** Amangeldiyeva, K. (1988). *Berdi Kerbabayevîñ Çagalar Prozası*, Aşgabat: “İlim” Yayınları.
- BT** Yazıcı Ersoy, Habibe (2007). “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 749-810.
- ÇAD** Ceylan, Emine (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÇEK** Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇVS** Skvortsov, M. İ. (ed.) (1985). *Çavaşla-Vırsla Slovar / Çuvaşsko-Russkiy Slovar*, Moskova: “Russkiy Yazık”.
- ETAY** Öztürk, Sevgi (2007). *Ehet Turdı “Ay Yanguri” (Metin-İnceleme-Dizin)*, Doktora tezi, Dan. Yard. Doç. Dr. Levent Doğan, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ETH9** Bekirov, C.-G. Murtazayeva (1994). *Edebiyat Tarihi Hrestomatiya 9-ıncı Sınıf*, Akmescit: Kırım Devlet Okuv-Pedagogik Neşriyatı.
- G** Beşirov, Gomer (2000). *Gıybret*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- GG** İbrahimov, Mirze (1983). *Gelecek Gün*, Bakü: Maarif Neşriyatı.
- GGÄ** Ruzimatov, Vehab (1973). *Gafur Gulâm Âsârlâr*, 5. C., Taşkent: Gafur Gulâm Nâmidâgi Âdâbiyât vâ Sânat Nâşriyâtı.
- GT** Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyfî Serâyî Gulistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GT II** Özkan, Mustafa (1993). *Mahmûd b. Kâdi-I Manyâs Gulistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HDAÇ** Şahin, Erdal (2007). *Hakas Destanı Altın Çüş*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- HE** Biyişeva, Zeynep (1969). *Haylanma Eserzer (Povester Hikeyeler)*, 2. C., Öfö: Başqortostan Kitap Neşriyeté.
- HL6** Alahtayeva, A. F. (1991). *Hakas Literaturazı 6*, Agban: Hızılçardagı Kniga Sıgarcañıñ Hakas Pöligi.
- HŞ** Gevr, Jean (1993). *Hacâ Şah (Tarihi Roman)* (Çev. Hüseyin Âhâdi), 1. C., Bakü: Gänclik Yayınları.
- HTSAKT** Sağol, Gülден (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi* (1. Kısım: Giriş ve Metin), Boston: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.
- İKPÖ** Hamilton, James Russel (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KA** Buğra, Tarık (1997). *Küçük Ağa*, 15. bs., İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KB** Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖ** Arakeyev, Baratbay (1995). *Kayrılıçı Ömür*, Bişkek: “Kırgızstan” Yayınları.
- KTLS** Ercilasun, Ahmet Bican (Kom. Başk.) (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1. C., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTUK** Gimalova, M. G. (1993). *Klastan Tış Ukiv Kitabı 8*, Ufa: Başqortostan Kitap Neşriyatı.

- LH** Aliyev, Salav- Kadir Abdullatipov (1981). *Literaturadan Hrestomatiya*, Mahaçkala.
- MÄSH** Tamir, Ferhat-Halil Arıcan (1997). *Muhtar Ävezov Seçilmiş Hikâyeler*, Ankara: Türksoy Yayınları,.
- MKHPC** Hacıyeva, T. M. (1988). *Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları*, Nalçik: “Elbrus” Kitap Basma.
- MTN** Kakuk, Zsuzsa (1980). *Mai Török Nyelvek II. Szövegek*, Budapeşte: Tankönyvkiado.
- MUTG** Kaşgarlı, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- NF** Eckmann, János (1995). *Nehcü'l-Ferâdis II Metin*, Yay. Semih Tezcan-Hamza Zülfiyar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NRS** Baskakov, N. A. (ed.) (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar / Nogayşa-Oruşsa Sözlük*, Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostarnnih i Natsionalnih Slovarye.
- OBKB** Kergilova, Y. N. (1991). *Ogoş Baldarga Kıçırar Biçik*, Tuulu Altay: Altaydın Biçik Çıgaruzınıñ Tuulu Altaydağı Bölügi.
- OPRSSTY** Gacıyeva, N. Z. (1973). *Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksişeskoj Strukturi Tyurkskih Yazıkov*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- OTG** Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.
- OY** Tekin, Talat (1995). *Orhon Yazıtları*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- ÖT** Öztürk, Rıdvan (2007). “Özbek Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 291-354.
- ÖTG** Coşkun, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- P** Kara Çoban, Dimitriy (1986). *Proza*, Kişinev: İzdatelstvo “Literatura Artistike”.
- PLMS** Alekseyev, M. Y.- N. V. Yemelyanov- V. T. Petrov (1995). *Predaniya Legendi i Mifi Saha (Yakutov)*, Novosibirsk: Nauka Sibirskaya İzdatelskaya Firma Ran.
- RTR** Salzınmaa, Y. B. (1991). *Rusko-Tuvinskiy Razgovornik (Orus-Tıva Çugaa Nomu)*, Kızıl: Tuvinskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- SNT** Sleptsov, P. A. (ed.) (1972). *Saxalı-Nuuççalı Tılcıt / Yakutsko-Russkiy Slovar*, Moskova: İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- ŞT** Ölmez, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TDG** Komisyon (1977). *Türkmen Diliniñ Grammatıkası II Bölüm Söz Düzüminiñ ve Yönekey Sözlemiñ Sintaksisi*, Aşgabat: “İlim” Neşriyatı.
- TEKŞEKO** Korkmaz, Zeynep (1962). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara.
- TG** Hamidullin, Liron- Ädilbay Kojukbayev (1981). *Tatar Gürriñleri*, Nökis: “Karakalpakstan” Yayınları.
- TG II** Zekiyev, M. Z. (1999). *Tatar Grammatıkası III Sintaksis*, Kazan: Fikér Yayınları.
- TS** Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*, 10. Bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TSK** Vasiliyev-Yuriy Cargıstay (1993). *Türkçe ve Sakaca (Yakutça) Konuşuyoruz (Turotu uonna Caxalı Kepsetieğiñ)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- TY** Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UÇYDR** Andreyev, İ. A. (1992). *Uçebnik Çuvaşskogo Yazıkı Dlya Russkih*, Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo.

- YNSSR** Komisyon (1966). *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- YUTG** Öztürk, Rıdvan (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZA** Otarov, Kerim (1990). *Zamannı Avazı (Nazmula)*, Nalçık: “Elbrus” Kitap Basma.

Kaynakça

- AKÇATAŞ, Ahmet (2005). *Türkiye Türkçesinde Cümlede Süreye Bağlı Zaman –Bakışta Kılınış-*, Afyonkarahisar: Afyon Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı.
- AKÇATAŞ, Ahmet (2015). “Türkiye Türkçesinde Zaman Belirleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/16, Fall 2015, s. 17-72.
- AKŞEHİRLİ, Soner (2010). “Türkçede Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/4, Fall 2010, s. 15-73.
- ALİYEYEV, Salav- Kadir Abdullatipov (1981). *Literaturadan Hrestomatiya*, Mahaçkala.
- ALYILMAZ, Semra (2010). “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 7, Güz 2010, s. 107-123.
- ANDREYEV, İ. A. (1966). “Çuvaşkiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 43-65.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987). “Türklerde Zaman ve Vakit Tespiti”, *Makaleler*, C. 1, hzl. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 165-179.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005). *Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1085-1148.
- AYDIN, Hasene (2016). “Yazınsal Metinlerde Dil Bilgisel Zaman İşaretleyicileri Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), s. 1716-1730.
- BASKAKOV, N. A. (1966a). “Karakalpakskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 301-319.
- BASKAKOV, N. A. (1966b). “Nogayskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 280-300.
- BASKAKOV, N. A. (1966c). “Altayskiy Yazık”, *Yazıki Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıki)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 506-522.
- BASKAKOV, N. A. (ed.) (1973). *Gagauzça-Rusça-Moldovanca Laflık (Gagauzsko-Russko-Moldavskiy Slovar)*, Moskova: İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”.
- BASKAKOV, N. A. (ed.) (1975). *Grammatika Hakasskogo Yazıka*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- DEMİRGÜNEŞ, Sercan (2008). “Türkçedeki Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Deneme Çalışması”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 3/2, Spring 2008, s. 278-293.
- DENY, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Mes'üd bin Ahmed)*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Kom. Başk.) (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1. C., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ESMER, Elçin (2008). “Ergen Dili Yazılı Anlatı Metinlerinde Zaman Belirteci-Hal Türtü Etkileşimi”, *Dil Dergisi*, Sayı: 142, Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 18-31.
- GABAİN, Annemarie Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GACİYEVA, N. Z. (1973). *Osnovniye Puti Razvitiya Sintaksiçeskoj Strukturi Tyurkskih Yazıkov*, Moskova: İzdatelstvo “Nauka”.
- GRÖNBECH, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNER DİLEK, Figen (2007). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1009-1084.
- GÜRSOY NASKALİ, Emine-Viktor Butanayev, Erdal Şahin, Almagül İsina, Liaisan Şahin, Aylin Koç (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HABIÇEV, M. A. (1966). “Karaçayev-Balkarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 213-233.
- HACİYEVA, T. M. (1988). *Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları*, Nalçik: “Elbrus” Kitap Basma.
- KAKUK, Zsuzsa (1980). *Mai Török Nyelvek II. Szövegek*, Budapeşte: Tankönyvkiado.
- KARA, Mehmet (2007). “Türkmen Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 231-290.
- KARABACAK, Esra (2004). “Zaman İsimleri Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.1855-1946.
- KARPOV, V. G. (1966). “Hakasskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 428-445.
- KARPUZ, Hacı Ömer (2013). *Türkçede Zarflar Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*, Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2007). “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 171-230.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2007). “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 481-542.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (1992). *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, İstanbul: Orkun Yayınları.
- KENESBAYEV, S. K.- KARAŞEVA, N. B. (1966). “Kazahskiye Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 320-339.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (2007). “Yakut Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 1229-1284.
- KORKMAZ, Zeynep (1962). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1988). “Nareçiyeye”, *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Morfologiya* (Ed. E. Tenişev), Moskova: “Nauka”, s. 256-268.
- MAGOMEDOV, A. G., “Kumikskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 194-212.
- MONGUŞ, D. A. (ed.) (1981). *Rusko-Tuvinskiy Slovar*, Moskova: “Russkiy Yazık”.
- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yayınları.

- ÖZKAN, Nevzat (2007). “Gagavuz Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 81-170.
- PAÇACIOĞLU, Burhan (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- POKROVSKAYA, L. A. (1966). “Gagauzskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 112-138.
- PRİTSAK, Omeljan (1998). “Kıpçakça”, *Tarihî Türk Şiveleri*, hzl. Mehmet Akalın, 3. bs., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 111-122.
- RÄŞÄNEN, Martti (1957). *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- SEVORTYAN, E. V. (1966). “Kırmısko-Tatarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 234-258.
- SEVORTYAN, E. V. (1989). *Etimoloşeskiy Slovar Tyurksih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi C, J, Y)* (Ed. L. S. Levitskaya), Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Yazıkoznaniya.
- ŞAHİN, Erdal (1997). *Yurt Konulu Tatar Cırları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Erdal (2003). *Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hâl Ekleri ve İşlevleri*, Doktora Tezi, Dan. Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ŞAHİN, Hatice (2005). “Türkçede Zaman Belirleyicileri ile Kip ve Zaman Eklerinin Uyumu”, *Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, s. 649-654.
- ŞAHİN, Hatice (2006). “Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, Bursa, s. 213-221.
- ŞÇERBAK, A. M. (1977). *Oşerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad: İzdatelstvo “Nauka”.
- ŞÇERBAK, A. M. (1987). *Oşerki po Sravnitelnoy Morfologii Tyurkskih Yazıkov (Nareçkiye, Slujebniye Çasti Reçi, İzobrazitelniye Slova)*, Leningrad: İzdatelstvo “Nauka”.
- TEKİN, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Talat-Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhal Ölmez, Süer Eker (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- TENİŞEV, E. R. (ed.) (2001). *Sravnitelno-İstorişeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Leksika*, Moskova: “Nauka”.
- UĞURLU, Hakan (2003). “Görüntüde Zaman Boyutu”, *Kurgu Dergisi*, Sayı: 20, 2003, s. 155-172.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 543-622.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2005). “Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, 2005/2, s. 187-201.
- ZAKİYEYEV, M. Z. (1966). “Tatarskiy Yazık”, *Yazıkı Narodov SSSR (Tyurkskiye Yazıkı)*, 2. C., Moskova: İzdatelstvo “Nauka”, s. 139-154.